

ЗМІСТ І СТРУКТУРА РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Стаття присвячена проблемі формування рефлексивних умінь студентів педуніверситетів. Ці вміння є одним з важливих показників готовності майбутніх учителів до професійної діяльності. Визначено зміст і структуру рефлексивних умінь. Сформованість рефлексивних умінь дозволить вчителю успішно реалізувати на практиці власний творчий потенціал.

Постановка проблеми. Розбудова та реформування освіти в Україні утворює нове розуміння змісту підготовки майбутнього вчителя.

Сучасній школі потрібен, по-перше, *вчитель-професіонал*, який є творчою особистістю, здатною до самонавчання упродовж життя, самовдосконалення й саморозвитку; по-друге, *вчитель-дослідник*, який постійно шукає, аналізує, апробує найраціональніші шляхи, умови, методи, засоби, форми високоефективного вирішення конкретних завдань виховання, освіти і навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність оновлення змісту і процесу навчання у вищій школі зумовлено й переходом освіти на гуманістичну, особистісно зорієнтовану парадигму. У зв'язку з цим особливої важливості набувають показники професійної готовності вчителя до педагогічної діяльності, визначені В. Сериковим:

- самоз'ясування вчителем своїх дій, самореалізація на основі внутрішньої професійної мотивації;
- неперервний пошук альтернатив існуючій практиці освіти і виховання;
- спільне з учнем осмислення елементів змісту навчання;
- внесення авторських елементів у процес навчання і виховання;
- **рефлексія своєї особистісної і професійної поведінки;**
- прийняття або відхилення форм діяльності та спілкування з позиції свого педагогічного ідеалу;
- орієнтація на діалог у процесі навчальної діяльності [1, с.129-130].

Сьогодні педагогічні університети разом зі школами різних типів можна визначити як навчально-науково-виробничий комплекс, покликаний створювати умови для багатомірного просування особистості в освітньому просторі. Це дозволяє здійснити вибір освітніх траєкторій відповідно до індивідуальних потреб особистості та запитів суспільства.

Дослідниками проблеми підготовки майбутніх фахівців (І. Зязюн, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, В. Сластьонін, С. Сисоєва та ін.) визначено дві головні складові: професійні знання та особистісні якості.

Значущим напрямом у підготовці майбутніх учителів стало вивчення особистісних характеристик. Так, наприклад, дослідник Е. Зеєр визначає такі підструктури особистості:

- 1) професійну спрямованість;
- 2) професійну компетентність;
- 3) професійно важливі якості;
- 4) професійно значущі психофізіологічні властивості [2, с.26].

Автор звертає увагу на те, що вказані підструктури тісно пов'язані між собою та обумовлюють і підсилюють одна одну: професійна компетентність фахівця сучасної школи забезпечується розвитком професійно важливих якостей, а саме: пам'яттю, творчим мисленням, *рефлексією*, організованістю, зібраністю, акуратністю і пунктуальністю, емоційною стійкістю, допитливістю, спостережливістю, уважністю, відкритістю, контактністю.

Аналіз наукової літератури, шкільна практика свідчать про те, що успіх діяльності вчителя багато в чому пов'язаний із здатністю до педагогічної рефлексії. Це, на думку багатьох дослідників, означає розмірковувати про те, що відбувається у власній свідомості, аналізувати внутрішні психічні акти й стани, переживати успіхи та невдачі тощо. За допомогою рефлексії розвиваються навички контролю й самоконтролю, оцінки й самооцінки, готовність приймати і ставити нові цілі й мотиви. Характеристикою педагога нового покоління є рефлексивне ставлення до власних особистісних якостей, здібностей, мотивів, способів і засобів діяльності. Без усвідомлення власної діяльності, на думку О. Хуторського, «неможливо отримати особистісно значущих освітніх результатів» [6, с.214].

Одне з **основних завдань** нашого дослідження – визначити зміст та структуру рефлексивних умінь майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Уміння, за визначенням «Українського педагогічного словника, – це «здатність людини належно виконувати певні дії під час певної діяльності на основі відповідних знань і навичок» [5, с.338].

Спираючись на природу педагогічної діяльності та сутність професійних педагогічних умінь, ми виходимо з дефініції, що *рефлексивні уміння* – це засвоєний педагогом спосіб виконання розумових дій, який дає змогу обліковувати й оцінювати результати педагогічної діяльності з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Для характеристики рефлексивних умінь необхідно з'ясувати їх зміст (систему) і структуру. За основу нашого дослідження взято, з одного боку, характеристику рефлексії як складового компонента професійної діяльності, з другого, – це психолого-педагогічний аналіз діяльності вчителів-практиків. Такий підхід, на нашу думку, дає змогу розкрити специфіку рефлексивних умінь у системі педагогічних умінь студентів педуніверситету.

Відповідно з методологічними, психолого-педагогічними і практичними обґрунтуваннями нами уточнено класифікацію змісту рефлексивних умінь за такими напрямками:

1. Аналіз передового педагогічного досвіду щодо навчально-виховного процесу в умовах сучасної школи.

2. Самоаналіз професійної діяльності в ролі вчителя, вихователя (підготовка й проведення уроків, виховних заходів, робота з батьками, співпраця з вчителями-практиками та методистами педуніверситету):

Аналіз та «передбачення» (прогнозування) перебігу і результатів навчання учнів.

Аналіз та прогнозування перебігу і результатів виховання учнів.

Оцінка (експертна оцінка й самооцінка) педагогічної діяльності з метою внесення відповідних корективів.

3. Самоаналіз та діагностування професійно значущих особистісних якостей.

Аналіз змін індивідуальної траєкторії професійного зростання студента-практиканта.

Зміст рефлексивних умінь майбутнього вчителя залежить від змісту його педагогічної діяльності. Педагогічна діяльність у широкому значенні передбачає: діяльність, пов'язану з оптимальною реалізацією навчально-виховного процесу і створенням умов для розвитку особистості; науково-дослідницьку, організаційно-управлінську та соціально-педагогічну діяльність.

Досліджуючи проблему формування рефлексивних умінь у майбутніх вчителів лише під час педагогічної практики, ми звертаємося до педагогічної діяльності у більш вузькому значенні (діяльність, спрямовану лише на організацію й вдосконалення навчально-виховного процесу в умовах сьогодення). Відповідно, виділяємо в рефлексивній діяльності вчителя такі вміння:

- аналізувати власну роботу та прогнозувати підвищення її ефективності шляхом усунення недоліків;

- здійснювати самоаналіз власних особистісних досягнень.

Отже, теоретичний аналіз літератури та вивчення практичного досвіду вчителів дозволив нам зробити висновок про те, що комплексне інтегративне рефлексивне вміння майбутнього педагога формується у процесі рефлексивної діяльності під час педагогічної практики. Його структурними компонентами є:

- діагностично-рефлексивна діяльність;
- власне рефлексивна діяльність;
- оцінно-рефлексивна діяльність.

Всі вміння, з яких складається комплексне рефлексивне вміння, об'єднані загальною ознакою – «готовністю до професійної діяльності» (Л. Кондрашова, О. Мороз).

У процесі професійної діяльності студента-практиканта педагогічне діагностування, встановлення причиново-наслідкових зв'язків, аналітична робота щодо реалізації прогнозів можуть бути самостійними діями. У нашому дослідженні вони є важливими, необхідними і сповна характеризують операційний склад рефлексивної діяльності. Це стало основою для визначення структури інтегративного рефлексивного вміння майбутнього вчителя, яка подана у таблиці 1:

Таблиця 1

Структура інтегративного рефлексивного вміння майбутнього вчителя

Компонент рефлексивної діяльності	Складові інтегративного рефлексивного вміння	Операційне вміння
1	2	3
Діагностично-рефлексивна діяльність	1. Уміння здійснювати професійну педагогічну діагностику	<ul style="list-style-type: none"> • визначати об'єкт і мету педагогічного аналізу; • збирати та аналізувати інформацію стосовно об'єкта аналізу; • здійснювати аналіз об'єкта спостережень; • виділяти фактори (причини), що впливають на навчально-виховний процес;
Власне рефлексивна діяльність	2. Уміння спостерігати. 3. Уміння аналізувати діяльність колег. 4. Уміння уявляти (моделювати) навчально-виховний процес та передбачати його результати. 5. Уміння здійснювати самоаналіз педагогічної діяльності.	<ul style="list-style-type: none"> • визначати пріоритетні напрямки організації навчально-виховного процесу; • уявляти бажані результати власної професійної діяльності; • аналізувати діяльність колег, учнів; • робити глибокий самоаналіз власної практичної діяльності
Оцінно-рефлексивна діяльність	6. Уміння об'єктивно оцінювати власну діяльність та діяльність колег.	<ul style="list-style-type: none"> • давати характеристику й самооцінку різним етапам власної професійної діяльності;
1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> • характеризувати, оцінювати й узагальнювати

		досвід педагогічної діяльності своїх колег та вчителів-наставників; • синтезувати отриману інформацію у вербальні конструкції, текстові й графічні моделі
--	--	--

Показники табл. 1 було використано на першому етапі (констатувальний експеримент) нашої дослідно-експериментальної роботи. Під час опитування досвідчені вчителі, які у своїй роботі звертаються до рефлексії як важливого компонента педагогічної діяльності, кожній із складових рефлексивного вміння надавали ранги від 1 до 6. Найвагомішим умінням надавалися максимальні ранги від 6 до 1. Результати зведено в табл. 2, де Y_1 – уміння здійснювати професійну педагогічну діагностику; Y_2 – уміння спостерігати; Y_3 – уміння аналізувати діяльність колег; Y_4 – уміння уявляти (моделювати) навчально-виховний процес та передбачати його результати; Y_5 – уміння здійснювати самоаналіз педагогічної діяльності; Y_6 – уміння об’єктивно оцінювати власну діяльність та діяльність колег; α – середнє значення із загальної суми рангів умінь (35); ΣY – значення загальної суми рангів складових інтегративного рефлексивного вміння (210):

Таблиця 2

Матриця рангів впливу складових загального інтегративного рефлексивного вміння (оцінка досвідчених експертів)

Експерт	Складові інтегративного рефлексивного вміння						ΣY
	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_6	
1	4	6	5	2	1	3	21
2	6	4	1	5	3	2	21
3	4	5	2	6	1	3	21
4	5	4	3	6	1	2	21
5	5	4	2	6	1	3	21
6	6	2	1	5	3	4	21
7	5	1	3	6	2	4	21
8	5	6	2	4	1	3	21
9	6	1	3	5	2	4	21
10	5	4	1	6	2	3	21
ΣY	51	37	23	51	17	31	210
n=10							$\alpha = 35$

Із табл. 2 видно, що найбільшу суму рангів (51) експерти відвели умінню здійснювати професійну педагогічну діагностику та умінню уявляти (модулювати) навчально-виховний процес та передбачати його результати. Далі, у порядку зменшення значущості, розташувалися уміння спостерігати (37); уміння об’єктивно оцінювати власну діяльність та діяльність колег (31); уміння аналізувати діяльність колег (23). Найменші показники (17) набрали уміння здійснювати самоаналіз педагогічної діяльності. Саме цей факт, на нашу думку, свідчить про надзвичайно низький рівень сформованості рефлексивних умінь у більшості вчителів сучасної школи.

За одержаними даними побудована гістограма результативного впливу складових інтегративного рефлексивного вміння на виконання педагогічної діяльності:

Y ₁							51
Y ₂							37
Y ₃							23
Y ₄							51
Y ₅							17
Y ₆							31
	0	10	20	30	40	50	60

Рис. 1. Гістограма результативного впливу складових інтегративного рефлексивного вміння на виконання педагогічної діяльності (за оцінкою експертів)

Методом статистичного аналізу експертних оцінок визначено множинний коефіцієнт кореляції W для встановлення середнього ступеня узгодженості думок опитуваних експертів. Цей коефіцієнт обчислюється за формулою Кендалла:

$$W = \frac{12S}{k^2 n \cdot (n^2 - 1)},$$

де S – сума квадратів відхилень значень сум рангів складових інтегративного рефлексивного вміння (21) від середнього значення (35); n – число експертів (10); k – число рефлексивних умінь (6).

Цей коефіцієнт дорівнює:

$$W = \frac{12 \cdot 1960}{6^2 \cdot 10 \cdot (10^2 - 1)} = 0,66.$$

Обчислене значення коефіцієнта відповідає умові $0 < W < 1$.

Значущість коефіцієнта середньої узгодженості оцінок експертів за критерієм Хі-квадрат (χ^2), для обчислення якого використовувалася формула:

$$\chi^2 = \frac{12S}{k^2 n \cdot (n^2 - 1)},$$

дорівнює:

$$\chi^2 = \frac{12 \cdot 1960}{6^2 \cdot 10 \cdot (10^2 - 1)} = 35,6.$$

Дане значення більше, ніж табличне (16,9) для цього критерію за p 'ятивідсоткового рівня значущості і відповідає числу ступенів свободи, що свідчить про достовірність результатів дослідження.

Висновки. Отже, на основі психолого-педагогічного аналізу роботи вчителів та характеристики особливостей рефлексивної діяльності нами розроблена система функціональних рефлексивних умінь, необхідних для професійної діяльності майбутніх вчителів. Формування цих умінь є найбільш ефективним під час педагогічної практики, бо саме в цей період студенти активно набувають власний педагогічний досвід, який неможливий без уміння спостерігати, аналізувати чужу та власну професійну діяльність, об'єктивно оцінювати її.

Література

1. Сериков В.В. Образование и личность: теория и практика проектирования педагогических систем. –М.: Логос, 1999. –271с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие. – Екатеринбург, 2000. –258с.
3. Зеер Э.Ф., Шахматова О.Н. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста: Науч.-метод. пособие. –Екатеринбург, 1999. –194с.
4. Зязюн І.А. Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості /В зб. наук. праць. Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992-2002 /Академія педагогічних наук України. –Ч.ІІ. –Харків: «ОВС», 2002. –684с.

5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. –К.: Либідь, 1997. –376с.
6. Хуторской А.В. Методика личностно ориентированного обучения. –М.: Владос, 2005. –383с.
7. Загальна психологія: Хрестоматія: Навч. посібник /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. –К.: Каравела, 2007. –640с.

Стаття посвячена проблемі формування рефлексивних умінь студентів педуніверситетів. Ці уміня являються одним з важких показателів готовності майбутніх учителів к професійній діяльності. Визначено зміст і структуру рефлексивних умінь. Сформованість рефлексивних умінь дозволить учителю успішно реалізувати в практичеській діяльності свій творчеський потенціал.

The article is devoted to the problem of developing reflective skills of pedagogical university students. These skills are the important indicators of future teachers preparedness for their professional activity. The contents and structure of reflective skills are defined. The development of these skills will give the teacher possibility to realize creative potential successfully in practical activity.